The Language of Vernacular Earthen Architecture

Jazyk lidové hliněné architektury

Lenka Bažík

Tutor: doc. Ing. Ivana Žabičková, CSc., Ústav stavitelství, Fakulta architektury,
Vysoké učení technické v Brně

E-mail address: bazik.lenka@gmail.com

ABSTRACT: The aim of this paper was to specify elements of the language of vernacular earthen architecture in south Moravia by means of analysis and interpretation. The research was conducted to develop a better understanding of earthen vernacular architecture and the possible further use of its language in contemporary architecture.

KEYWORDS: architectural language; vernacular architecture; earthen building material; pattern language

ABSTRAKT: Cílem článku bylo specifikovat prvky jazyka lidové hliněné architektury na jižní Moravě pomocí analýzy a interpretace. Výzkum proběhl za účelem lepšího pochopení lidové hliněné architektury a možného dalšího používání prvků jazyka v současné architektonické tvorbě.

KLÍČOVÁ SLOVA: jazyk architektury; lidová architektura; nepálená hlína; jazyk forem

1 Úvod

Podunajský hliněný dům se na území dnešního Česka vyskytoval především v oblasti jižní Moravy, kde pro něj byly nejprůhodnější podmínky. Jak uvádí Václav

Mencl v knize *Lidová architektura v Československu*: „Co tedy mohla v těch krajinách nabídnout příroda ke stavbě domu, byla jen sláma, hlína a proutí. Z těchto tří přirozených hmot, stejně prostých jako prastarých, vyrostla prací slovanského lidu výtvarná kultura, která se se svou látkovou harmonií a dokonalým slohovým ztvárněním stala nejucelenějším lidovým projevem oblasti.“ (Mencl 1980)

Tento text vznikl za účelem objasnění tvůrčích principů užití nepálené hlíny v jeho nejpravdivějším projevu lidového stavitelství. Jestliže lze určit slohové prvky typické pro lidovou architekturu na našem území a zároveň lze také definovat jazyk architektury pomocí užitého materiálu, pak propojením těchto dvou zkoumaných oblastí je možné specifikovat jazyk lidové hliněné architektury.

Výzkum byl proveden pomocí terénního průzkumu stávajících hliněných staveb a analýzy užitých prvků a zároveň analýzy literatury, která se zabývá spojením materiálu, jazyka architektury a dalších specifik lidové architektury jižní Moravy. Tento článek vznikl v rámci výzkumu podstaty hliněné architektury s cílem nalézt základní slohová pravidla jazyka lidové hliněné architektury na území jižní Moravy a další využití daných prvků v současné architektuře.

2 Metodologie

V článku je pomocí analýzy a interpretace zkoumán jazyk lidové hliněné architektury a jsou definovány jeho prvky pro uplatnění v současné tvorbě. Výzkum sestával z terénního průzkumu a průzkumu literatury. Autorka článku navštívila v březnu 2019 několik vesnic na jižní Moravě s tradiční zástavbou podunajských hliněných domů. Osm domů bylo vybráno dopředu podle databáze hliněných staveb, kterou spravuje Sdružení hliněného stavitelství, z. s., a další dvě stavby byly vybrány při samotném průzkumu.

Průzkum literatury sestával z analýzy publikací zabývajících se lidovou architekturou na jižní Moravě a teorií architektury – vztahem architektonického jazyka a materiálu. Lidovou architekturu popsali ve svých publikacích nejlépe Václav Mencl, Josef Vařeka, Jiří Škabrada, Václav Frolec a Jiří Langer. Jazyk architektury jako jazyk forem nejlépe ve svých knihách specifikoval Christopher Alexander. Spojení jazyka a materiálu v architektuře pak vystihl ve svém článku Francesco Rociola.

3 Terénní průzkum

Během terénního průzkumu byly navštíveny následující stavby: Sudoměřice 377, Kněždub 137, Kněždub 160, Kněždub 166, Tvarožná Lhota 187, Tasov 52, Hroznová Lhota 262, Velká nad Veličkou 117, Velká nad Veličkou 166 a Javorník 73. Vzhled stavby a použité

prvky se na domech opakují, a proto byly pro popis vybrány následující tři stavby.

3.1 Objekt č. 1 – Kněždub 137

Podélně orientovaná hospodářská usedlost hákového půdorysu z kamene a hlíny (Sdružení hliněného stavitelství 2019) byla zrekonstruována v roce 2005 a dnes slouží jako muzeum. Přízemní hliněná stavba má výtvarně pojaté průčelí s modrou podezdívkou a většími okenními otvory a sedlovou střechu.

Obr. 1. Kněždub 137 (archiv autorky)

3.2 Objekt č. 2 – Tvarožná Lhota 187

Podélně orientovaný památný selský dům s valbovou střechou má bílou omítku a modrou podezdívkou, v šambránách oken jsou modré puntíky. Oblé ostění oken a dveří a zvlněná okapová hrana značí použití hliněného staviva.

3.3 Objekt č. 3 – Velká nad Veličkou 117

Opět hospodářská usedlost na hákovém půdorysu, z roku 1837. Přízemní podélně orientovaný dům je kulturní památkou a je ze sedmdesáti procent z hliněného staviva, dále pak z kamene. (Sdružení hliněného stavitelství 2019) Stavba má bílé průčelí bez ozdob a členění s modrou podezdívkou.

4 Analýza literatury

4.1 Lidová hliněná architektura

Základními znaky tradičního vesnického domu, jak je definoval Jiří Škabrada (1996), byly obdélný, trojdielně členěný půdorys, dům umístěný kolmo k návsi, vstup do domu

ve středu bočního průčelí, sedlová střecha, nasazení střechy bez nadezdívky, zápraží s přesahující střechou, umístění komína v hřebeni nebo za hřebenem a usazení domu v terénu na rovnou plochu. (Škabrada 1996)

Obr. 2. Tvarožná Lhota 187 (archiv autorky)

Obr. 3. Velká nad Veličkou 117 (archiv autorky)

„Dokud lidé podunajských nížin tvořili stavby jen za účelem vlastních primárních životních funkcí, dotud měly hliněné stavby svůj pregnantní styl a svěbytnou výtvarnou výraznost. Jakmile se však začala na lidovém domě barevně oddělovat rámování oken od ostatní plochy průčelí, jakmile se barevně odlišila podnož, a když dokonce lidová umělkyně přenesla do omítky na průčelí domu výšivkové ornamenty, to už principy, jež původně řídily vznik lidové kultury, byly v rozkladu.“ (Mencl 1980)

4.2 Jazyk architektury

4.2.1 Spontánní a kritické vědomí v jazyce architektury materiálně-kulturních oblastí

Každá hmota má jako potenciální materiál svá specifika, která je možné upravit tak, aby odpovídala prostorům a strukturám vyhovujícím rozmanitým potřebám člověka. Tato transformační schopnost přebírá symbolickou a jazykovou hodnotu v konotaci identity civilizace a území s architekturou. (Muratori 1963)

Existuje úzké propojení mezi architekturou a materiálem prostřednictvím transformací, které rozvíjejí její technický potenciál a jazykovou hodnotu. Tyto transformace jsou výsledkem dvou synergických postojů tvůrců ke stavění, které jsou buď spontánním, nebo kritickým vědomím. Spontánní vědomí je okamžitá a syntetická přílnavost stavitele ke znalostem způsobů stavění, které jsou předávány a děděny kolektivně. Je typické pro nekrizová období, kdy konsolidace znalostí a jejich aktualizace následují přirozený vývoj, jako v elementárních kulturách, kde architektura zjednodušovala spojení mezi hmotou, materiálem a jazykem a tvořila tedy přímý překlad stavby. Jednat podle kritického vědomí znamená naopak individuální výběr materiálů a jejich použití převážně bez ohledu na kolektivně zděděnou kulturu. To se často děje v období společenské krize. (Francesco Rociola 2017)

Spontánní vědomí působící na kolektivní povahu architektury podmiňuje vznik tzv. materiálně-kulturních oblastí, území uzavřených přírodními limity, jejichž přirozené rysy u člověka povzbuzovaly proces identifikace a výběru daného základního materiálu, jako kámen, dřevo nebo hlína. Tyto oblasti definují určitý typ výstavby, jež vykazuje soubor společných znaků v důsledku příslušnosti k místní kultuře a technickým dovednostem. Přeměna materiálu v konstruktivní prvky uspořádané do struktur a systémů pak určuje jednotný architektonický organismus. (Francesco Rociola 2017)

Způsoby, jakými materiály vyjadřují svůj vztah k architektuře, souvisí s pojmem tektonika, který nejlépe vystihuje schopnost materiálů vstřebávat nejvhodnější syntaktické vztahy k danému účelu. Tektonika tedy přímo definuje formu, konstrukci a jazyk architektury. Elementární obydlí materiálně-kulturních oblastí umožňují jasně pochopit vztah budování formy ke své „hmotné pravdě“, kde se tektonika implicitně stává jazykem a kde spontánní vědomí je kolektivním rámcem, který asimiluje typologické aktualizace. (Francesco Rociola 2017)

4.2.2 Materiál v kontextu architektonického jazyka

Architektonická kompozice v kontextu určitého jazyka forem umožňuje navrhovat

v daném nářečí, přičemž jazyk závisí na klimatu a místních materiálech a představuje pokračování tradičních umění, sociálních zvyklostí a materiální kultury. (Salingaros 2017) Jazyk forem je systém, který dovoluje svým uživatelům vytvářet nekonečné variace kombinací třídimenzionálních forem, jež nazýváme budovy. (Alexander 1979)

Materiál je architektonický nástroj, který má velký vliv na formu díla. Jazyk architektury lze na základě zvoleného materiálu definovat pomocí vlastností materiálu (textura, akustika, chování, reakce, nevyhnutelnost změn), daného konstrukčního procesu (výrobní metoda, kompletace, detail) a významu materiálu (místo, program, kultura). (Simitch et al. 2015)

5 Prvky jazyka lidové hliněné architektury

Architektonický jazyk lidové hliněné architektury na území jižní Moravy je možné definovat prvky, jež nejlépe vystihují místo, kontext a kulturu. Jak uvádí Mencl i Rociola, nejlepším dokladem architektonického jazyka je architektura, která vznikla v době společenského rozvoje na základě kolektivního spontánního vědomí. Oblast podunajského hliněného domu na území jižní Moravy tedy tvoří konkrétní materiálně-kulturní oblast, kde se ke stavbě domů využívalo hlíny a slámy a v menší míře i kamene a dřeva (na horizontální nosné konstrukce). Nepálená hlína se užívala už ke stavbě prvních primitivních obydlí. Své nejdokonalejší plnohodnotné formy však dosáhla právě v lidové tvorbě jako hlavní nosné zdivo, a to za použití techniky nakládání, kdy se hmota jednoduše ve své amorfnní přirozené podobě (promíchaná se slámou a vodou) nakládala v zed.

Terénní průzkum sice umožnil zanalyzovat stávající hliněné stavby a jejich tvarosloví, ale vzhledem k dalším přidaným vrstvám, jež se postupně objevovaly v pozdějších dobách a z velké části pozměnily originální formu hliněných staveb, tyto stavby nelze interpretovat jako elementární obydlí materiálně-kulturní oblasti jižní Moravy.

Jazyk lidové hliněné architektury nejlépe vystihují následující prvky.

5.1 Masivní hliněné zdi s oblým ukončenímⁱ

Zdi přízemních domků se stavěly přímo na srovnanou zeminu, jako by z ní zároveň vyrůstaly a splývaly s okolní krajinou. Hliněné stěny byly v exteriéru ukončovány oblým vymazávaným chodníčkem, aby lépe odváděly vodu od stavby.

5.2 Malé otvoryⁱⁱ

Do hliněných zdí se vysekávaly pouze malé otvory, větší se musely překládat dřevěným prvkem. Kvůli nízké hranové pevnosti se hrany stěn ukončovaly zaohlením. Tento prvek společně s posazením čtyřtabulkového okna ve vnějším líci stěny zároveň umožňuje měkké šíření světla v interiéru.

5.3 Přesah střechyⁱⁱⁱ

Mohutná došková střecha přesahovala stěny na všech stranách a chránila je proti dešti. Zároveň svým asymetrickým posazením střecha překrývala zápraží a vstup do domu.

5.4 Povrch zdí^{iv}

Zvenku se stavby lícily vápnem na bílo, aby se odlišily od zemité barvy okolní krajiny a především aby se chránila nepálená hlína. Hliněné zdi uvnitř zároveň tvořily příjemné mikroklima.

5.5 Konečnost^v

Hliněná stavba přirozeně vznikla a zanikla, v možnostech tohoto materiálu není být nekonečně trvanlivý. Lidé proto dům museli pravidelně udržovat a opravovat, aby jim sloužil po určenou dobu.

Obr. 4. Jazyk lidové hliněné architektury v perspektivě (archiv autorky)

Jazyk lidové hliněné architektury lze specifikovat i dalšími prvky, avšak ty se již nutně nemusí vázat jen k hliněným stavbám, ale jsou společnými ukazateli jazyka lidové architektury na našem území. Patří k nim například trojdílná dispozice, umístění domu

na parcele, umístění vstupu a další. Výzkum tedy oproti předchozím publikacím úzce specifikuje architektonický jazyk v kontextu konkrétního materiálu.

Obr. 5. Jazyk lidové hliněné architektury v perspektivě 2 (archiv autorky)

6 Závěr

Uvedené prvky jazyka lidové hliněné architektury nejlépe vystihují spontánní vědomí materiálně-kulturní oblasti, které ovšem postupem času v důsledku společenských změn přestalo být obecně sdílené. Na tento výzkum je vhodné dále navázat výzkumem tektoniky hliněných staveb. Moderní trendy v současné architektonické tvorbě směřují k opětovnému používání přírodních materiálů ve stavbách. Pokud se navrátíme k nepálené hlíně jako základnímu stavebnímu materiálu naší oblasti, pochopení jazyka hliněné architektury se stane důležitým odrazovým můstkem k jeho adekvátnímu používání.

Obr. 6. Jazyk lidové hliněné architektury – dispozice (archiv autorky)

Poznámky

- 1 Connection to the earth – dům je propojený s okolní krajinou, pokud je jeho podlaha v přímém kontaktu se zemí. (Alexander et al. 1977)
- 2 Deep reveals – okna se zešíkmeným ostěním umožňují jemný přechod slunečního světla a jeho šíření po místnosti. (Alexander et al. 1977)
- 3 Sheltering roof – střecha hraje zásadní roli v umocnění podstaty domu jako přístřeší, viditelné zastřešení je základním smyslem stavby jako úkrytu. (Alexander et al. 1977)
- 4 Soft inside walls – materiál vnitřního povrchu by měl být měkký, teplý a příjemný na dotek. (Alexander et al. 1977)
- 5 Good materials – dobrý materiál je biologicky rozložitelný, má nízkou spotřebu energie a je nenáročný na zpracování. (Alexander et al. 1977)

Reference

- ALEXANDER, Christopher, 1979. *The Timeless Way of Building* [online]. New York: Oxford University Press. ISBN 0195024028. Dostupné z: doi:10.1080/00918360802623131.
- ALEXANDER, Christopher, Sara ISHIKAWA a Murray SILVERSTEIN, 1977. *A Pattern Language*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-501919-3.
- FRANCESCO ROCIOLA, Giuseppe, 2017. Matter, material, architecture. The tectonic conception between spontaneous consciousness and critical consciousness. *VITRUVIO – International Journal of Architectural Technology and Sustainability* [online]. 2, 35. Dostupné z: doi:10.4995/vitruvio-ijats.2017.8745.
- MENCL, Václav, 1980. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia.
- MURATORI, Saverio, 1963. *Architettura e civiltà in crisi*. Řím: Centro Studi di Storia Urbanistica.
- SALINGAROS, Nikos A., 2017. *Sjednocená teorie architektury: Forma, jazyk, komplexita*. Brno: VUTIUM, Barrister & Principal Publishing. ISBN 978-80-214-5345-6, 978-80-7485-138-4.
- SDRUŽENÍ HLINĚNÉHO STAVITELSTVÍ, 2019. *Mapa památkově chráněných hliněných domů* [online] [vid. 2019-08-24]. Dostupné z: <http://www.hlina.info/cs/hlinene-stavitelstvi/mapa-hlinenych-staveb.html>.
- SIMITCH, Andrea, Val WARKE, Iñiqui CARNICERO, Steven FONG, K. Michael HAYS, David J. LEWIS, Richard ROSA, Jenny SABIN, Jim WILLIAMSON a Andrea POLÁČKOVÁ, 2015. *Jazyk architektury: 26 principů, které by měl každý architekt znát*. Praha: Slovart. ISBN 978-80-7529-034-2.
- ŠKABRADA, Jiří, 1996. *Lidová architektura*. Praha: Vydavatelství ČVUT. ISBN 80-01-01435-5.